

Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». (SÉRIE “Věk a pedagogická psychologie”). 2024. № 11(42). С. 312-327. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11\(42\)-312-327](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-11(42)-312-327) Заруб. вид., одночасно наукометричне (Crossref, Research Bible та Index Copernicus (IC)).

УДК 159.922.73:37.015.3(043.3)

Тамара Піроженко

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-9822-4819>

Людмила Соловйова

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-3584-9779>

Ірина Карабаєва

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-4286-2103>

ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В СИСТЕМІ ЗНАНЬ ДИТЯЧОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. Аналіз сучасних наукових тенденцій в системі знань вікової та дитячої психології дозволяє визначити феномен психологічної стійкості дитини дошкільного віку як особистісну якість розвитку. Автори статті позиціонують психологічну стійкість дитини як особистісний потенціал, який сприяє прояву активності дитини в різних ситуаціях взаємодії з соціальним, природним, предметно-технічним, мистецьким оточенням. Психологічна стійкість розглядається як складна особистісна властивість, що

виявляється у здатності особистості приймати життєві негаразди, співставляти їх зі своїми можливостями, витримувати силу навантаження та за цих несприятливих умов продуктивно функціонувати та розвиватися. Сформованість означеної особистісної якості дозволяє дитині зберігати відкритість до світу незалежно від неуспіхів та невдач, а також вдосконалювати механізми розвитку та саморозвитку на подальших вікових етапах становлення особистості. В такий спосіб психологічна стійкість виступає як інтегральна властивість, яка надає можливість збереження дитиною своїх сутнісних позитивних характеристик в усіх життєвих обставинах.

Водночас, у дослідженнях різноманітних аспектів психологічної стійкості відсутня конкретизація якостей психічного розвитку дитини, що характеризують означений феномен в системі знань вікової, зокрема дитячої та педагогічної психології. Тому актуальність досліджуваної проблеми доведено через визначення структурних та функціональних характеристик психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в єдності зростаючих якостей емоційного, когнітивного, вольового характеру. У статті окреслено основні термінологічні категорії за ступенем їх взаємозв'язку та співвідношення з основним ключовим поняттям. Уточнено сутність і зміст ключового поняття дослідження «психологічна стійкість» дитини дошкільного віку в напрямку психології особистості. Визначено, що методологічним підходом, у руслі якого найбільш ефективно розв'язується проблема особливостей розвитку психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку, виступає особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний підходи.

Доведено, що експертний погляд на ситуацію оцінки сформованості психологічної стійкості дитини в різних життєвих ситуаціях дозволяє аналізувати динаміку особистісного досягнення дитини у процесі здобуття та розширення предметно-практичного та соціального досвіду крізь призму формування наскрізних навичок, емоційно-ціннісного ставлення та існуючих

когнітивних досягнень дитини. Визначено та обгрунтовано критерії оцінки прояву психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками, що дозволяє зберегти цілісність в оцінці особистісного розвитку дитини та вікові особливості її поведінки.

Ключові слова: розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, психологічна стійкість, стресостійкість, життєва стійкість, критерії методів оцінки психологічної стійкості.

Tamara Pirozhenko

DSC (Psychology), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Head of the Laboratory of Preschooler Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9822-4819>

Liudmyla Soloviova

Ph.D. (Psychology), Senior researcher of the Laboratory of Preschooler Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-3584-9779>

Irina Karabaeva

Ph.D. (Psychology), Senior Researcher, Senior researcher of the Laboratory of Preschooler Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine, 2 Pankivska St., Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4286-2103>

THE CONCEPT OF PSYCHOLOGICAL RESISTANCE IN THE KNOWLEDGE SYSTEM OF CHILDREN AND PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

Abstract. The analysis of modern scientific trends in the system of knowledge of age and child psychology allows to determine the phenomenon of psychological stability of a preschool child as a personal quality of development. The authors of the article position the child's psychological stability as a personal potential that promotes the manifestation of the child's activity in various situations of interaction with the social, natural, subject-technical, artistic environment. Psychological resilience is considered as a complex personal property, which is manifested in the ability of a person to accept life's troubles, compare them with his capabilities, withstand the force of the load, and under these adverse conditions to function productively and develop. The formation of the specified personal quality allows the child to maintain openness to the world regardless of setbacks and failures, as well as to improve the mechanisms of development and self-development at further age stages of personality formation. In this way, psychological stability acts as an integral property that enables the child to preserve his essential positive characteristics in all life circumstances.

At the same time, in the studies of various aspects of psychological stability, there is no specification of the qualities of the child's mental development, which characterize the identified phenomenon in the knowledge system of age, in particular, child and pedagogical psychology. Therefore, the relevance of the investigated problem is proven through the definition of structural and functional characteristics of the psychological stability of a child of older preschool age in the unity of growing qualities of an emotional, cognitive, and volitional nature. The article outlines the main terminological categories according to the degree of their relationship and correlation with the main key concept. The essence and content of the key concept of the study "psychological stability" of a preschool child in the direction of personality psychology have been clarified. It was determined that the methodological approach, which most effectively solves the problem of the peculiarities of the development of the psychological stability of a child of older preschool age, is a person-oriented, competence-based, activity-based approach.

It has been proven that an expert view of the situation of assessing the formation of a child's psychological stability in various life situations allows analyzing the dynamics of a child's personal achievement in the process of gaining and expanding subject-practical and social experience through the prism of the formation of end-to-end skills, emotional and value attitudes, and existing cognitive achievements of the child. The criteria for assessing the manifestation of psychological stability in older preschool children in various situations of the child's interaction with adults and peers have been determined and substantiated, which allows maintaining integrity in the assessment of the child's personal development and age-related characteristics of his behavior.

Key words: personality development of a child of older preschool age, psychological stability, stress resistance, life stability, criteria for methods of assessing psychological stability.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції психологічних та педагогічних досліджень у колі загальної проблеми розвитку дитини традиційно утверджують обґрунтування та перспективні рішення проблеми становлення людини як особистості. Питання становлення особистісних витоків на ранніх етапах онтогенетичного розвитку дитини дошкільного віку перебуває у полі зору як психолого-педагогічної спільноти, громадських організацій та батьків, так і наукових співтовариств, які вбачають моніторинг та визначення провідних тенденцій розвитку потенціальних можливостей дитини в умовах суспільної освіти та сімейного виховання. Ідею формування особистості на різних етапах становлення людини відображено у багатьох вітчизняних державних документах про освіту. Серед таких документів слід окреслити: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», численні постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, інструктивно-методичні листи Міністерства освіти і науки України, що доводить важливість сучасних наукових напрацювань у напрямку психології розвитку людини, вікової, зокрема дитячої психології, педагогічної

психології. Дослідження науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України спрямовано на визначення актуальної сучасної проблеми, що пов'язана із розумінням особливостей прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками. Саме психологічна стійкість здатна надати людині стан задоволеності життям і відчуття гармонії, нормалізувати та підвищити активність в ситуації важких випробувань, подарувати нові стимули, спокій і здатність стати цілісною та сильною особистістю.

Актуальність дослідження обґрунтовано потребою наукової оцінки феномену психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології, здійсненням комплексної оцінки прояву психологічної стійкості дитини в навичках та поведінці, важливістю обґрунтування стратегії підтримки педагогами психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку в поведінці та різних видах діяльності, а також визначенням психолого-педагогічних умов розвитку психологічної стійкості дітей в сім'ї. Сформована у дітей здатність протистояти впливам різного рівня критичності є запорукою щасливого життя як конкретної людини, зокрема, так і здорового суспільства загалом, що дозволяє розглядати питання розвитку психологічної стійкості дітей та дорослих як важливу складову стабільності та сталого розвитку суспільства.

Важливість наукового аналізу проблеми особливостей прояву психологічної стійкості в навичках і поведінці дитини та наукове обґрунтування процесу діагностики, підтримки та розвитку психологічної стійкості в системі знань дитячої і педагогічної психології співзвучне завданням Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка має стати відповіддю на ті виклики, які стоять перед українським суспільством та кожною родиною в умовах воєнного стану та періоду відбудови мирного життя, метою якої є допомога громадянам у розвитку життєвого ресурсу, подоланні стресу, пов'язаного з наслідками

пережитих травматичних подій. Перед психологами, педагогами і батьками постає життєво необхідним завдання підтримки у дошкільнят навичок психологічної стійкості у небезпечних ситуаціях, нових умовах, під час переживання труднощів і невдач у діяльності. Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення усіх особистісних структур, а отже, оптимальним часом формування у дітей навичок психологічної стійкості в різних ситуаціях взаємодії з дорослими та однолітками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок вивчення проблеми психологічної стійкості людини у складних умовах, здатності вибудувати в них нормальне, повноцінне життя, пов'язують із фундаментальними лонгітюдними дослідженнями резильєнтності, проведеними в різний час, починаючи з 1955 року, E. Werner та R. Smith (1989; 1992), а також A. Pines (1979), M. Rutter (1985), N. Garmezy, A. Masten (1984), P. Benson (1997), V. Bernard (1991), K. Bolton (2013) та іншими науковцями, із залученням дітей дошкільного віку. Ґрунтовний огляд цих наукових пошуків здійснила у своїй праці Г. Лазос. Як зазначає науковиця, дану хвилю досліджень було активовано запитам практиків, котрі намагалися відповісти на запитання про те, які особливості визначають тих людей, які попри життєві негаразди, фактори ризику в їхньому житті все ж таки живуть ефективно, часто мають успіх, тоді як інші за таких самих умов підпадають деструктивності, надзвичайно вразливі та інколи психологічно ушкоджені (Лазос, 2018: 39).

E. Werner та R. Smith у 1955 році першими з науковців розпочали тривале дослідження резильєнтності дітей від народження до 30 років з острова Кауаї. Вчені зафіксували різні екологічні фактори ризику, з якими діти стикалися протягом тридцяти років життя: пренатальний стрес, бідність, насильство та сімейний алкоголізм, психічні захворювання батьків тощо. Всупереч цим несприятливим умовам, в яких росли і розвивалися діти, частина з них змогла гарно адаптуватися до життя. Так, наприклад, 72 дитини з 201 добре себе поводити, були чуйними і привітними, вміли справлятися з труднощами і приймати рішення, не зважаючи на фактори

ризик у середовищі, де вони зростали; 200 з 700 дітей виявилися схильними до ризику (Лазос, 2018: 35).

За результатами проведених досліджень було виокремлено захисні фактори, ресурси, які допомагали дітям бути адаптивними і компетентними в умовах високого ризику середовища свого зростання, серед яких: соціальна компетентність і позитивні цінності – відповідальність, турбота, толерантність, чесність, самостійність; самоєфективність, вміння опановувати свої почуття, «легкий характер», навички планування та адекватні навички вирішення проблем, теплі стосунки з дорослими; ефективність (у труді, грі, прив'язаності і любові), самодисципліна, позитивні очікування, внутрішній локус контролю, навички вирішення проблем, навички критичного мислення; позитивний погляд на життя, зорієнтованість на успіх та досягнення, існування мети, почуття гумору, адекватна самооцінка, позитивна ідентичність, ефективні навички спілкування; здатність сприймати і інтегрувати різний досвід у позитивному чи конструктивному ключі, застосування проактивних підходів до вирішення проблем, позитивність і добродушність як риси характеру. В. Bernard (1997), підсумовуючи означені дослідження, відзначає високий рівень прояву дітьми резильєнтних якостей й психологічного зростання, незважаючи на несприятливі, інколи травмівні умови життя. А. Masten (2011, 2014) зазначає, що пізнавальні навички дітей і якість раннього холдингу в сім'ї, їхнє виховання в подальшому житті матиме захисну функцію у дітей, що стикаються з труднощами.

Серед сучасних українських психологів, які у своїх дослідженнях торкалися питань психологічної стійкості дітей дошкільного віку відзначимо працю Т. Титаренко і Т. Лариної (2009). В межах вивчення проблеми життєстійкості особистості, як здатності людини витримувати всі складності життя та успішно протистояти життєвим проблемам та труднощам, яка ґрунтується на теорії життєстійкості S. Maddi (2005), науковці розкрили шляхи формування у дітей в сім'ї таких структурних компонентів

життєстійкості як включеність, контроль та виклик. Ці три настанови визначають взаємодію дитини зі світом, розвивають здатність усвідомлювати та перетворювати набутий досвід і виявляються у наступних особистісних проявах: включеність – у впевненості у собі, небайдужості, допитливості, відкритості до людей і світу; контроль або вплив – у прагненні до успіху, розвитку мотиву подолання перешкод, цілеспрямованості і наполегливості; почуття виклику – у здатності сприймати життєві зміни як нові цікаві можливості, здійснювати свої бажання та досягати поставлених цілей.

Українськими психологами було розроблено розвитково - корекційну програму формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір». Працю створено у 2017 році колективом авторів: Богдановим С., Гнідою Т., Залеською О., Лунченко Н., Панком В., Соловйовою В. Програма спрямована на розвиток у дітей просоціальних навичок і навичок психологічного відновлення після впливу травмивних подій. Вчені виділяють особистісні ресурси, які підвищують стійкість дошкільників до стресових ситуацій: здатність розрізняти, усвідомлювати та безпечно проявляти свої почуття в різних ситуаціях (безпечних та ситуаціях «нормальні реакції на ненормальні події»); вміння усвідомлено керувати своїми реакціями (страх, погані спогади, гнів); навички саморегуляції, медитації, уяви.

Н. Кравчук (2018) у своїй статті накреслила основні лінії формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку, як то - віри у власні сили, успіх розпочатої справи, позитивне та оптимістичне сприйняття світу та життя; - вміння розрізняти власні та чужі емоції, виявляти різні емоції та програвати їх у ігровій формі, позбавлятися надлишку емоцій у соціально прийнятний спосіб; - вміння самостійно приймати рішення, усвідомлювати власні бажання, уявляти майбутні дії, послідовно доводити розпочату справу до кінця, долати труднощі, досягати передбачуваного результату.

Отже, у вітчизняних психологічних дослідженнях психологічна стійкість розглядається як складна особистісна властивість, що «служить

буфером перед обличчям життєвих негараздів» (Bolton K., 2013), виявляється у здатності особистості їх приймати, співставляючи зі своїми можливостями витримувати силу навантаження, та за цих несприятливих умов продуктивно функціонувати і розвиватися.

Однак, слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі відсутні дані про вікові особливості психологічної стійкості дошкільників.

Мета статті. Представити концептуалізацію поняття «психологічна стійкість» в системі знань дитячої і педагогічної психології та визначити особливості критеріїв методів оцінки прояву психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку в різних ситуаціях взаємодії дитини з дорослими та однолітками.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною проблемою визначення специфіки та вікових особливостей прояву психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку є неоднозначність тлумачення науковцями самого поняття «психологічна стійкість» та його використання як синонімічного в ряду таких понять як «життєстійкість», «життєздатність», «резильєнтність», «стресостійкість», «емоційна стійкість», що потребує концептуалізації поняття «психологічна стійкість» в системі знань вікової (дитячої) та педагогічної психології. Це, в свою чергу, сприятиме розробці та здійсненню науково обґрунтованих рекомендацій щодо психологічного супроводу та підтримки означеної особистісної якості в поведінці та діяльності дитини. Науково відкритим питанням виступає невизначеність змістовних характеристик та вікових особливостей прояву психологічної стійкості у дітей старшого дошкільного віку, які безпосередньо впливають на прояв активності дитини в ситуаціях нових завдань розвитку на важливому етапі переходу від дошкільної освіти до шкільного життя.

Широкий спектр теоретичних та прикладних аспектів проблеми психологічної стійкості дитини дошкільного віку потребує концептуалізації поняття та наближення його до специфіки завдань наукового напрямку дитячої та педагогічної психології. Тому обґрунтована наукова оцінка

психологічної стійкості потребує визначення її присутності в структурній ієрархії ознак, які характеризують поняття «особистість» в цілому, а також визначення їх процесуальних детермінант: закономірностей, принципів, умов розвитку, опису окремих ситуацій, парадоксів, психолого - педагогічних та інших особливостей прояву.

В царині психології особистості психологічна стійкість представляє собою інтегровану якість/властивість/характеристику особистості, що поєднує у собі різні психічні явища. У неї включають властивості особистості з усіх її восьми підструктур (Максименко, 2004), зокрема: тих, що охоплюють типологічні властивості, статеві і вікові психофізіологічні особливості, індивідуальні особливості пізнавальних та емоційних процесів, соціальний досвід (знання, вміння, навички, звички), спрямованість (мотиви, цінності, ставлення), здібності, внутрішній світ особистості, її характер та психічні стани. Відтак, психологічну стійкість визначають як відносно стійкий, системний, але конкретний прояв усіх компонентів психіки, що мають певну спрямованість, виражають гармонійність зв'язку людини із зовнішнім середовищем в конкретних умовах (Шейко, 2013: 332). Виявлення людиною психологічної стійкості пов'язують з необхідністю збереження здатності адаптовано реагувати й ефективно діяти в короткочасній або тривалій напруженій ситуації, що може виникнути в будь-якій сфері її життєдіяльності.

Існування на сьогодні певної вільності у тлумаченні понять, близьких за змістом до поняття «психологічна стійкість» спостерігаємо в ототожненні деякими дослідниками терміну «психологічна стійкість» із, зокрема, «життєстійкістю» та «стресостійкістю» та використання останніх у характеристиках поведінки дітей в складних життєвих обставинах. Слід зазначити, що розкриття феноменів життєстійкості та стресостійкості здійснювалося науковцями в процесі вивчення поведінки дорослих респондентів, зокрема, студентів, представників різних професій, військовослужбовців, а також представників інших професій з особливими

умовами діяльності (S. Kobasa, S. Maddi, & S. Kahn, О. Кокун, Т. Титаренко, Н. Selye, R. Lazarus, J. Everly, R. Rosenfeld та ін.). Життєстійкість визначають як стійку багатовимірну особистісну властивість, що являє собою сукупність поглядів та переконань про себе та навколишній світ, які забезпечують мужність та мотивацію людини перетворити складні ситуації на можливості зростання, а також здатність залишатися здоровим та здійснювати високоефективну діяльність, незважаючи на високий рівень стресу (Кокун, 2021). Стресостійкість, як властивість психіки відображає здатність людини успішно здійснювати необхідну діяльність у стресогенних умовах та частково залежить від типу нервової системи, властивостей темпераменту, інших нейрофізіологічних показників (Кравцова, 2019: 108). Відповідно з цим, напрям дитячої психології не може редукувати позиції, що визначаються психологічними особливостями дорослої людини, яка має усвідомлений життєвий досвід, завдання самоактуалізації у професійній діяльності та ін. До того ж наукове дослідження та визначення поняття психологічної стійкості дитини дошкільного віку, що здійснюється науковцями Національної академії педагогічних наук України, утверджує принципи та позиції гуманістичного спрямування, що апріорі виключають дії щодо створення стресових ситуацій для виявлення особливостей поведінки дитини в пропонованих обставинах.

Таким чином, основою для розробок інструментарію для наукового аналізу психологічної стійкості дитини виступають визначені критерії та експертні оцінки, за допомогою яких складається психологічний портрет дитини дошкільного віку із особливостями емоційних, когнітивних, регулятивно-вольових реакцій, що забезпечують дитині здатність до конструктивної поведінки та діяльності в ситуаціях перешкод, труднощів, невизначеності та різного роду непростих для дитини життєвих моментів новизни при відсутності відповідного досвіду. Збереження уваги науковців до системного аналізу емоційно-вольових та когнітивних досягнень дитини зберігає цілісність та неперервність процесу онтогенезу на етапі дитинства,

підкреслюючи, що нова для наукового аналізу особистісна якість – психологічна стійкість – розглядається в загальній системі формування дошкільної зрілості психічного розвитку дитини.

Дошкільна зрілість як найвищий ступінь в розвитку дитини дошкільного віку визначається рівнем сформованості усіх психічних процесів та якостей особистості, які забезпечують дитині успішний перехід до нової ситуації систематично організованого шкільного навчання, в якому дитина активно оволодіває новою роллю учня, успішно виконує нові задачі та функції, що передбачені новою учбовою діяльністю. Сформованість емоційних процесів надає дитині можливість виявити свій стан, настрій, розвинути та проявити пізнавальні, етичні та естетичні емоції; сформованість когнітивних процесів надає дитині можливість пізнавати світ та бути активним суб'єктом пізнання (функціонування всіх когнітивних процесів сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уяви); сформованість вольових процесів надає дитині якісно нову можливість довільної регуляції поведінки та діяльності та характеризує нову ступінь розвитку психічних процесів – довільність. Дошкільна зрілість психологічних досягнень дитини передбачає її здатність проявити особистісну активність у всіх специфічно дитячих видах діяльності – грі, пізнавальній, художньо – образній (малювання, ліплення, аплікація, конструювання, спів, слухання музики, хореографічні рухи, танці, інсценізація) як на репродуктивному (за зразком) так і на творчому рівнях. (Дошкільник: крок у шкільне життя, 2023: 136). Феномен дошкільної зрілості є продуктивним конструктом, в якому позиціонується особистість дитини як суб'єкта власного розвитку.

Зберігаючи принцип цілісності психіки в оцінці такої особистісної якості як психологічна стійкість дитини дошкільного віку, ми утверджуємо системний методологічний погляд на проблему формування особистості з позицій діяльнісного принципу становлення досягнень дитини.

Феноменологія опису психологічної стійкості як досліджуваного явища передбачає включення в загальну характеристику вікових особливостей

прояву у дитини її структурних та функціональних характеристик. Така позиція спрямувала науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України визначити критеріальні оцінки емоційно-ціннісного, когнітивного, регулятивного розвитку дитини, які використовуючи основний метод дитячої психології – спостереження за поведінкою та діяльністю дитини, мають можливість побачити прояви якості, яка свідчить про психологічну стійкість.

Використання критеріїв оцінки для експертного спостереження дорослими в короткотривалих та довготривалих ситуаціях взаємодії дитини з однолітками та дорослими дозволяє узагальнити типові психологічні особливості прояву означеної якості у дітей старшого дошкільного віку. Пам'ятаючи, що кожна особистісна якість має характеристики індивідуального прояву, ми пропонуємо визначення узагальнених тенденцій, які надають можливість представити структурні ознаки в характеристиці досліджуваної особистісної якості, зберігаючи цілісність психологічного розвитку дитини.

На основі узагальнення результатів наукових досліджень ми визначили структуру психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку, яка включає в себе відповідні особистісні якості та властивості, так звані навички психологічної стійкості, які допомагають дитині впоратися, подолати, або пережити життєві негаразди. У ній виокремлені емоційно-ціннісний, когнітивний і регулятивний компоненти, рівень розвитку яких свідчатиме про емоційну зрілість, когнітивну наповненість та здатність до довільної регуляції дій під час прояву дитиною навичок психологічної стійкості в тій чи тій ситуації. Показники емоційно-ціннісного компоненту вказують на *емоційно-ціннісне ставлення - до себе* (позитивна ідентичність, інтерес до свого внутрішнього світу, віра у свої сили, впевненість у досяжності та успішності поставлених цілей, оптимістичне та активне ставлення до труднощів, відчуття контролю, визнання права на помилку); - *до інших людей* (групова ідентичність, інтерес до спілкування зі знайомими дорослими та

дітьми, повага, довіра, дружнє ставлення, емпатія, загальнолюдські цінності, соціальна відповідальність у партнерських стосунках); - *до світу* (інтерес до об'єктів навколишньої дійсності, ціннісні мотиви у взаємодії зі світом, оптимізм). Показники когнітивного компоненту психологічної стійкості дитини визначають *сформованість знань - про себе* (ідентичність, ціннісні орієнтації, емоції, почуття, думки, бажання, мрії, ставлення, здоров'я, безпека); - *про стосунки з іншими людьми* (групова ідентичність, правила взаємодії, безпека); - *про оточуючу дійсність* (безпека). Показники регулятивного компоненту говорять про наявність у досвіді дитини таких *вмін та навичок - здатності контролювати та регулювати свої емоції, рухи, дії, поведінку, виявляти вміння долати труднощі; - вмін та навичок регуляції своїх дій під час взаємодії та спілкування з дорослими та однолітками; - навичок здоров'язбережувальної та безпечної поведінки в різних видах діяльності.*

Унікальний вклад психологічного досягнення, який пов'язаний з проявами стійкості в навичках поведінки та діяльності дитини визначається універсальністю їх функціонування в різних ситуаціях. Тому представлення психологічної стійкості дитини як феномену із структурними та функціональними ознаками надає чітку перспективу визначення вікових особливостей її прояву, можливість виокремлення специфічних для дошкільної педагогіки методів впливу у процесі становлення потрібної якості, а також розбудові подальших перспектив нарощування знань зі сфери вікової та педагогічної психології у різні наукові напрямки. Структурна та функціональна характеристика психологічної стійкості дитини старшого дошкільного віку спрямувала науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України на вибір таких складових компонентів, які свідчать про реальний прояв означеної якості в поведінці та діяльності. Ми виходимо з того, що здатність до взаємозбагачення та взаємовпливу різних досягнень, що визначаються в уміннях, навичках, здібностях мають характер універсальності і

проявляються незалежно від конкретних предметно-перетворювальних видів діяльності. Специфіка дитячої психології та дошкільної освіти в цілому акцентує увагу на тому, що психологічні надбання компетентності як результату дошкільної освіти виступають водночас як особистісне надбання, яке відображає систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини: - емоційно-ціннісного ставлення, - сформованості знань; - навичок до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності. Досвід становлення та розвитку особистісних якостей відображає опанування дитиною тих видів діяльності, які вона засвоює в дитинстві. В такий спосіб всі структурні компоненти компетентності, як-то емоційне ціннісне ставлення до себе, до найближчого соціального оточення та світу в цілому, а також знання про себе та світ, включно з навичками регуляції своєї поведінки серед дорослих, однолітків та молодших дітей виступають необхідними структурними характеристиками психологічної стійкості дитини. Особливу функціональну роль у прояві означеної досліджуваної якості виконують вміння та навички, які проявляються у поведінці та діяльності.

Тому оцінка нової досліджуваної особистісної якості, якою виступає психологічна стійкість через аналіз базових компетентностей (комунікативної, пізнавально-дослідницької, здоров'язбережувальної та ін.) посилює акценти на формуванні важливих навичок, які проявляються в їх структурі (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021). Тим самим, увага до оцінки сформованості необхідної особистісної якості дитині в ситуації невизначеності, труднощів, новизни, а також ситуацій відсутності життєвого досвіду, потребує вибору певних одиниць психічного розвитку, які свідчать про компетентності старшого дошкільника, сприяють рішенню життєвих ситуацій із врахуванням актуальних для дитини сьогоденних викликів.

Рішення проблеми своєчасного формування та функціонування такої особистісної якості як психологічна стійкість в системі освітніх орієнтирів та

результатів, актуалізує питання вибору ключових одиниць, пов'язаних із наскрізними вміннями та навичками, які б свідчили про розвиток дитини та могли сприяти підтримці взаємопов'язаних з ними психологічних досягнень. Щоб дорослим обрати обґрунтоване рішення про які саме навички необхідно піклуватись для прояву психологічної стійкості, потрібно розуміти внутрішню природу психічних досягнень як системного явища. Важливо підтримувати ідею цілісності психіки, розвивати погляд на ті чи інші досягнення в єдності розвитку емоцій, інтелектуальних змін, здатності дитини до регуляції поведінки й діяльності. Цю об'єктивну реальність – цілісність психічного життя – важливо підтримувати в оцінюванні психологічних особистісних досягнень дитини. Дорослому потрібно аналізувати нові психологічні досягнення як систему, а не як окремі часткові якості. В організації будь якої діяльності необхідно мати такі навички, як: уміння працювати в команді; управління часом; творче мислення; здатність швидко навчатися; здатність до регуляції дій; уміння працювати в режимі багатозадачності. Такий тип навичок необхідний для організації будь-якої діяльності. Ці навички не випадково називаються наскрізними, або ж м'якими. М'які навички не залежать від змісту предметно-перетворювальної діяльності. Їхнє призначення – підтвердити соціальну природу людської активності, соціальний характер виникнення й подальшого розвитку в житті, а також показати можливість розвитку завдяки механізмам наслідування, передання досвіду від людини до людини. Саме в такий соціальний спосіб знання, уміння й навички формують ступінь «навченості». Але кожний із нас вчиться не тільки від іншої людини, а має свій резерв, свій потенціал, свої задатки. Це дає змогу розвивати не тільки механізм наслідування, але й механізми саморозвитку, самовдосконалення, самоздійснення. М'які наскрізні навички сприяють цьому процесу. Вони поглиблюють функціональну інформацію про загальний характер дій, збільшують функціональне призначення дій, що неминуче призводить до різноманітності, складності та появи нових дій, умінь, навичок.

Сформованість м'яких наскрізних навичок і вдосконалення їх у різних видах діяльності – основа для розвитку самої здатності до розвитку та саморозвитку дитини. В такий спосіб м'які навички сприяють формуванню головної життєвої компетентності – компетентності до зміни вже існуючих компетентностей, тобто формують нову якість – компетентність до змін впродовж життя, здатність до безперервної освіти, безперервного розвитку і в такий спосіб свідчать про психологічну стійкість. В своєму дослідженні ми утверджуємо позицію про те, що основне функціональне призначення м'яких навичок – бути частиною більш складних психологічних систем і психологічних досягнень, сприяти збільшенню структурності, різноманітності та складності нових досягнень. Їхня присутність у досвіді дитини породжує нові комбінації вже сформованих дій, сприяє зростанню новизни, демонструє процес змін. В англійській мові skills означає не лише навички (вміння, відпрацьовані до автоматизму), а й здатність до чогось або компетентність. Величезне розмаїття індивідуальних варіантів умінь, навичок формується саме з широкого спектру стабільного функціонування й комбінування м'яких навичок у ситуаціях вибору та засвоєння різних видів діяльності. Тим самим, ми утверджуємо, що найважливіша функція наскрізних навичок – сприяти зростанню нових комбінацій, що забезпечує мобільність та гнучкість поведінки дитини, демонструє психологічну стійкість. Це призначення наскрізних навичок доповнюється не менш важливою функціональною характеристикою – бути опорою стабільності психічного розвитку. Саме стабільний й постійний прояв м'яких наскрізних навичок в різних видах діяльності стає основою стабільного, активного та гнучкого функціонування психіки дитини в різних життєвих ситуаціях.

Отже, ми утверджуємо що в оцінці такого особистісного феномену як психологічна стійкість особливу роль виконують м'які та гнучкі навички, які дозволяють дитині мобільно та динамічно комбінувати нові варіанти дій, повертатися до стабільного стану після невдалих рішень чи результатів, не боятися нового досвіду, бути відкритим до неочікуваного, що в цілому

характеризує психологічну стійкість. У цьому контексті доречно нагадати про трактування поняття резильєнтність як здатності до психологічного відновлювання після несприятливих умов (*resilio* в перекладі з латинської означає стрибнути назад, відскочити). Експертний погляд на ситуацію оцінки сформованості психологічної стійкості дитини в різних життєвих ситуаціях дозволяє аналізувати динаміку особистісного досягнення дитини у процесі здобуття та розширення предметно-практичного та соціального досвіду крізь призму формування наскрізних навичок, емоційно-ціннісного ставлення та існуючих когнітивних досягнень дитини.

В такий спосіб ми позиціонуємо структурну та функціональну характеристику психологічної стійкості дитини як особистісний резерв та потенціал, який сприяє прояву активності дитини в різних ситуаціях взаємодії з соціальним, природним, предметно-технічним, мистецьким оточенням, дозволяє зберігати відкритість до світу незалежно від неуспіхів та невдач, а також вдосконалювати механізми розвитку та саморозвитку на подальших вікових етапах становлення особистості.

Висновки. В системі знань вікової та дитячої психології розглядаємо психологічну стійкість дітей старшого дошкільного віку як особистісну якість розвитку. Вважаємо, що психологічна стійкість має прояв у ряді життєвих ситуацій, в яких перебувають дошкільники. У процесі цілеспрямованого особистісного розвитку дитина набуває специфічних властивостей та якостей самоактуалізації, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю, які визначають її особистісну психологічну стійкість. Психологічна стійкість проявляється як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим в собі, своїх можливостях, як здатності до ефективної саморегуляції. Стабільність та гнучкість поведінки має прояв в збереженні здатності особистості функціонувати, здійснювати самокерування, розвиватися, адаптуватися та зберігати творчу активність. Психологічна стійкість, як здатність утримувати емоційні, когнітивні та поведінкові процеси у врівноваженому стані, забезпечуватиме продуктивне

функціонування, динамічний розвиток та адаптацію дитини, знижуючи появу небезпечних станів ризику, таких як тривога, стрес, фрустрація тощо. Психологічна стійкість – це інтегральний показник, головними характеристиками психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку є можливість збереження дитиною своїх сутнісних позитивних характеристик в усіх життєвих обставинах.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Під наук. керівн. Т.О. Піроженко. 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoh_o%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Безпечний простір. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів : навч.-метод. посіб. Вид. 3-тє, доп., виправ. / Богданов С.О., Гніда Т.Б., Залеська О.В., Лунченко Н.В., Панок В.Г., Соловійова В.В. / Заг. ред. : Чернобровкін В.М., Панок В.Г. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2021. 368 с.: іл., табл. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/726885/1/>
3. Дошкільник: крок у шкільне життя : навч.-метод. посіб. / Піроженко Т.О., Карабаєва І.І., Соловійова Л.І., Токарева Л.Д., Федорчук О.І., Хартман О.Ю. / за наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 149 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735988>
4. Енциклопедія освіти. /Нац.акад. пед. наук України; голов. ред. В. Кремень. 2 – ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
5. Коқун О.М. Життєстійкість як напрям сучасних психологічних досліджень. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2021. Т. V, Вип. 21, С. 69–88. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727273/>
6. Кравчук Н.П. Особливості формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку. *Наукові часописи Університету*. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. Серія 16. Творча особистість учителя: теорії і практики, Вип. 31(41) С. 119–123. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/25365>).
7. Кравцова О.К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. *Вісник післядипломної освіти*. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2019. Вип. 7. С. 98–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_7_10

8. Лазос Г.П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології* : Зб.наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України; Вінниця, ФОП Рогальська І.О., 2018. Т. 3. Консультативна психологія і психотерапія, Вип. 14, С. 26–64. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf

9. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 76 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf

10. Шейко А.О. Чинники психологічної стійкості осіб юнацького віку. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2013. Т. 2, Вип. 11(99) С. 332–336. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_11_64

References:

1. Pirozhenko, T.O. (2021). Bazovij komponent doshkil'noï osviti (Derzhavnij standart doshkil'noï osviti) [Basic component of preschool education (State standard of preschool education)]. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. [in Ukrainian].

2. Bogdanov, S.O., Gnida, T.B., Zales'ka, O.V., Lunchenko, N.V., Panok, V.G., Solovjova, V.V. (2021). Bezpechnij prostir [Safe space]. (vol. 1-3). Київ : Univ. vid-vo PUL"SARI Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/726885/1/> [in Ukrainian].

3. Pirozhenko, T.O., Karabaeva, I.I., Solovjova, L.I., Tokareva, L.D., Fedorchuk, O.I., Hartman, O.Ju. Doshkil'nik: krok u shkil'ne zhittja [Preschooler: a step into school life]. Київ : Institut psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraini. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/735988> [in Ukrainian].

4. Kremen, V. (2021). 'Enciklopedija osviti [Encyclopedia of education].(vol. 1-2). Київ: Jurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Kokun, O.M. (2021). Zhittestijkist' jak naprjam suchasnih psihologichnih doslidzhen' [Vitality as a direction of modern psychological research]. Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology, V, 21, 69–88. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/727273/> [in Ukrainian].

6. Kravchuk, N.P. (2018). Osoblivosti formuvannja psihologichnoï stijkosti u ditej doshkil'nogo viku [Peculiarities of the formation of psychological stability in preschool children]. *Naukovi chasopisi Universitetu - Scientific journals of the University*, 31(41), 119–123. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/25365>. [in Ukrainian].

7. Kravcova, O.K. (2019). Stresostijkist' osobistosti jak psihologichnij fenomen: osnovni teoretichni pidhodi [Personality stress resistance as a psychological phenomenon: basic theoretical approaches]. *Visnik pisljadiplomnoï osviti. Serija : Social'ni ta povedinkovi nauki - Herald of postgraduate education. Series: Social and behavioral sciences*, 7, 98–117. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_7_10 [in Ukrainian].

8. Lazos, G.P. (2018). Rezil'entnist': konceptualizacija ponjat', ogljad suchasnih doslidzhen' [Resilience: conceptualization of concepts, review of modern research]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, 14, 26–64. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf [in Ukrainian].

9. Titarenko, T.M., Larina, T.O. (2009). Zhittestijkist' osobistosti: social'na neobhidnist' ta bezpeka [Vitality of the individual: social necessity and safety]. *Kiïv : Marich*. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf [in Ukrainian].

10. Shejko, A.O. (2013). Chinniki psihologichnoïstijkosti osib junac'kogo viku [Factors of psychological stability of youth]. *Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo derzhavnogo universitetu imeni V.O. Suhomlins'kogo. Serija: Psihologichni nauki - Bulletin of Mykolaiv State University named after V.O. Sukhomlynskyi. Series: Psychological sciences*, 2, 11(99), 332–336. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_11_64 [in Ukrainian].